

ПОЛІТИЧНА ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

УДК 323.21

Г. Б. Вонсович

АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ «ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ» У ЗАХІДНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ТЕОРІЇ

У статті розкрито дефініцію поняття політичної участі, проаналізовані різноманітні підходи, що мають місце у західній політичній науці за умов активного зростання участі громадських рухів, які визначають сутність категорії «політична участь».

Ключові слова: політична теорія, політична культура, демократія, форми політичної участі.

Дослідження категорії «політична участь» започатковані працями представників західної школи політичної теорії Г. Алмонда [1, 2], С. Верби [7], Р. Деггера [10], Р. Даля [8, 9], Р. Інглегарта [11], С. Ліпсета [14], Л. Мілбрайта [23], Н. Найя [27] та Дж. Перрі [24, 25]. Саме у працях зазначених авторів, починаючи з середини ХХ ст., окреслилися та сформувалися концепції політичної участі. На основі емпіричних даних про політичну участь в окремих країнах, були виділені різні типи та форми політичної дії. С. Верба і Н. Най створили модель політичної участі, що стала класичною теорією політичної активності громадян. Концептуальна схема когнітивної моделі політичної участі була заснована на рефлексії внутрішнього світу, суб'єктивного уявлення людини про зовнішню реальність.

У вітчизняній науці дослідженнями особливостей політичної участі присвячені роботи П. Андрусечко [3], О. Балакіревої [4], С. Белашко [5], М. Призіглей [17].

Вагомий внесок у розвиток української політичної науки в царині дослідження вимірів політичної участі зробили В. Бортніков [6], Г. Іовчу [12], Н. Кадук [13], О. Максимова [15], Н. Ротар [18].

Проблеми вивчення політичної участі цікавлять багатьох дослідників, що розглядають його з різних позицій. Науковці аналізують форми і типи участі; чинники, що впливають на участь громадян. В даний час все більше

уваги приділяється здійсненню політичної участі в умовах демократичного транзиту.

У зв'язку зі значним науковим інтересом, який спостерігається щодо вивчення явища політичної участі, особливої актуальності набувають підходи тлумачення і розуміння сутності вказаного явища з огляду на його особливості, характерні риси, внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на характер його перебігу в суспільстві.

Західна політична наука останньої третини ХХ – початку ХХІ ст., яка розвивалась в умовах наростання кількох хвиль масових громадянських рухів, зробила ряд визначень політичної участі громадян. Класичне визначення політичної участі вперше було запропоноване такими американськими політологами, як Г. Алмонд і С. Верба та їхніми колегами Н. Найєм і Дж. Кімом. Вказані автори розуміли під політичною участю дії приватних громадян із метою прямого або опосередкованого впливу на відбір державних управлінців та їхню діяльність. Зазначу, що «приватними громадянами» в сучасній політологічній літературі щодо політичної участі вважають тих громадян, для яких участь у політиці та урядуванні не є складовою їхньої професійної діяльності. Сутність цього визначення зводиться до діяльності приватних громадян з метою впливу на прийняття рішень урядовцями.

У традиційній теорії демократії участь трактується як громадянський обов'язок, як ознака політичного здоров'я, як кращий метод забезпечення, врахування індивідуальних інтересів у політичному процесі [1]. Ця традиція втілює ідеальну модель «людини політичної» – людини, спроможної проявити громадянські якості у царині публічних інтересів.

Однак слабким місцем даної моделі є те, що вона містить питання, на які важко дати однозначні відповіді. На сучасному етапі розвитку політичної науки залишаються дискусійними проблеми щодо враховування в політиці різних соціальних інтересів, форми їх реалізації тощо.

Крім того, така ідеальна модель не прояснює багатьох парадоксів сучасного політичного процесу. Загалом для політичного процесу характерним є те, що він переважно проходить на електоральній і парламентській сценах, у політичних партіях, об'єднаннях, спілках. При цьому, за влучним висловом Ю. Габермаса, громадськості залишається роль байдужого глядача, вона лише опосередковано включається в політичні комунікації [20]. А остання, по суті, заміщується «демонстративною та маніпулятивною

публічністю» організацій, які діють «через голову» публіки. «Людина політична», по суті, перетворюється на «людину голосуючу». І якщо сприймати таку інтерпретацію реальності, то це означатиме відмову від інтерпретації політичної участі з позиції демократичного ідеалу.

Дослідники західних демократій аналізують парадокс масової політики, що має місце у державах із розвинутою демократією: факт у цілому низького рівня інтересу та інформованості щодо політики громадян даних держав, який більше співвідноситься з авторитарними режимами і недемократичними культурами, ніж із демократією. Певне вирішення даного парадокса було запропоновано С. Гантінгтоном і Дж. Нельсоном у концепції «автономної і мобілізованої участі». Вони звернули увагу на роль неполітичних стимулів примушування до участі. Ідеї даної концепції дістали розвитку в дослідженнях В. Деса. Дослідник переконливо показав недосконалість так званої гіпотези політизації, заснованої на уявленнях про «людину політичну», і аргументував висновок про те, що рівень політичного інтересу серед громадян є функцією втручання уряду у царину соціальних інтересів.

Відомі західні науковці Г. Перрі, Дж. Мойзер та Н. Дей 1992 року запропонували розглядати політичну участь як участь громадян у процесах формування, прийняття та здійснення державної політики (публічного політичного курсу). Це визначення можна розглядати і як доповнення, і як своєрідне переформулювання визначення групи С. Верби. Однак тут є додатковий підтекст з наголошенням на співучасті приватних громадян і урядовців чи професійних політиків у публічних політичних процесах.

Щодо трактування власне «політичної участі», то Г. Перрі вважає, що спочатку слід запропонувати «мінімальну дефініцію участі», від якої можна б відштовхуватися при подальшому розмежуванні різних способів і рівнів участі. Тому, зрештою, він визначає «політичну участь» як «участь у формулюванні, ухваленні і виконанні державного політичного курсу». Однак це спрощене тлумачення не задовольняє манчестерського політолога, позаяк воно нічого не говорить про структурний зміст політичної участі. Беззмістовно, на думку Г. Перрі, звучать висловлювання «учасник», «участь» і навіть «участь у політиці», якщо їх вирвати з контексту. Спираючись на парадигму Р. Даля, розроблену ним для аналізу влади, Г. Перрі запропонував ставити питання не просто про політичну участь особи взагалі, а про участь у певній

дії, з певного приводу тощо. Для того, щоб бути більш конкретним при обговоренні проблем участі, необхідно, на його думку, виділити три сторони участі, які є взаємозумовленими і взаємозалежними: 1) «спосіб» участі; 2) «інтенсивність» участі; 3) «якість» участі. Саме «якість» участі, пов'язаної з певними способами участі і породила сумніви щодо самої придатності для сучасних демократій таких термінів як «участь» і «учасник». Тобто, Г. Перрі вважає, що починати будь-які дискусії про політичну участь можна лише з достатньо чіткими дефініціями даного поняття із врахуванням особливостей його структури [24, р. 5].

Дещо інші акценти у визначенні політичної участі запропонував професор державного управління Університету Манчестера С.Е. Файнер – автор статті «Групи і політична участь». Політична участь, на його думку, це участь у виробленні чи виконанні державної політики. Якщо участь у справах сім'ї, трудового колективу тощо навряд чи можна вважати політичною, то участь у діяльності «місцевих урядів» (органів місцевого самоврядування) цілком можна віднести до політичної. Адже в цьому випадку існує чіткий юридичний і політичний зв'язок між участю в місцевому органі влади та політичним курсом, який виконується від імені всієї держави [22, р. 59].

Політична участь за С. Файнером є насамперед відносинами між групами й урядом (державним управлінням). У політичній думці, на його погляд, склалися чотири основні теоретичні підходи до проблеми відносин між соціальними групами і урядом. Згадані чотири підходи витлумачують ці стосунки так, що групи виступають: а) опонентами уряду; б) заміниками уряду; в) продовженням уряду; г) посередниками між публікою та урядом.

Теорії четвертого типу, які С. Файнер називає плюралістичними, є «... раціоналістичними поясненнями ситуації, яка, як твердять, існує в ліберально-демократичних індустріалізованих державах» [22, р. 61]. Отож, помітним є наголос С. Файнера на участі як діяльності груп на місцевому рівні з метою впливу на урядування.

Британський науковець К. Додд висловив твердження, згідно якого ми беремо участь у політичній системі, якщо маємо переконання, почуття і ціннісні оцінки цих процесів, і це було б, звичайно, дуже пасивною формою участі. Тому, на його погляд, «... цілком можливо припустити, що особа може брати участь через просте примирення з політичною системою, щодо якої у неї не має жодних переконань, почут-

тів чи суджень, хоча це мала б бути найбільш пасивна форма участі, яку лише можна уявити» [21, р. 250]. Тут ми знаходимо схильність К. Додда розглядати (принаймні, на рівні припущення) навіть підготовчі до участі види діяльності (чи, фактично, бездіяльності) як «пасивну форму участі».

Загалом, запропоновані британськими політологами на початку 1970-х років підходи до тлумачення політичної участі не вписувалися у рамці єдиної школи. Крім того, істотний вплив американських концепцій участі середини 1960-х – початку 1970-х років (груп С. Верби і Л. Мілбрайта) можна знайти передусім у Г. Перрі, і, частково, у С. Файнера.

Проявом тенденції до більш спеціалізованого дослідження політичної участі на межі 1970-1980-х років стала публікація наукового збірника Міжнародної асоціації політологів «Виборча участь: порівняльний аналіз» за редакцією відомого політолога, професора Університету Стретклайда (Глазго) Р. Роуза. У вступній статті професор Р. Роуз одразу ж акцентує увагу на тому, що вибори є центральною інституцією «народної участі в урядуванні», оскільки без виборів основна маса населення не має жодних засобів впливу на вибір правителів нації. Вказавши на невизначеність поняття «народна участь» (всенародна, загальнодоступна участь, участь народу), британський професор звернув увагу на два найбільш поширені підходи до участі. Традиційно, мовляв, вважається, що участь є якісним показником демократичного урядування, однак, деякі вчені стверджують, що «забагато участі» можна розглядати як ознаку політичної кризи [26]. У цьому плані заслуговує на увагу контраст між поглядами деяких політологів про вибори і участь, наведених Г. Перрі, та особливим акцентом на важливості виборів, зробленим Р. Роузом.

Найбільш помітною подією у царині дослідження політичної участі на початку 1990-х років стала публікація у 1992 році ґрунтовної за змістом і об'ємної за обсягом книги «Політична участь та демократія в Британії». Автори цієї монографії – Герайнт Перрі, Джордж Мойзер та Ніл Дей [25].

Суттєве місце у цій книзі належить концептуальній розробці проблематики політичної участі в контексті апології демократії. «Урядування, здійснюване народом» вчені називають фундаментальним визначенням демократії, визначенням, яке передбачає участь народу в управлінні. Будь-яка книга про політичну участь є, на їх погляд, також книгою про демократію. Найважливішим чинником політичної участі громадян і, більше того, прояву «людини політичної»

як суб'єкта політичного поля є ефективність політичного режиму, його здатність сформувати у громадян віру в можливість впливати на політику і на визначення ситуації в суспільстві чи в громаді в цілому (почуття ефективності).

Традиційно, починаючи з робіт С. Ліпсета, Д. Істона, Г. Алмонда, в теорії політики почуття ефективності політичного режиму вимірюється за допомогою таких показників: почуття (не-) задоволеності комплексом інтеріоризованих особистістю об'єктивних ситуацій: існуючою політичною системою; економічним зростанням; соціальними нерівностями та політичною ієрархією; інституціональним облаштуванням суспільства; суб'єктивні уявлення про ідеальний і реальний зв'язок між громадянином і політичною системою; уявлення про роль громадян у політиці держави.

Формування віри в ефективність політичного режиму має бути важливим цільовим компонентом політичного процесу. Підтвердження цієї гіпотези означає, що проблема «посттоталітарних пасток» демократії в сучасній Україні пов'язана не стільки з якістю «людини політичної», скільки з неефективністю сформованої системи (форм, правил і процедур) участі громадян у політиці. Проте слід зазначити, що за винятком типу особистості, для якої політика, влада є пристрастю або вираженням актуалізованих особистісних потреб, участь у політиці нерідко стає вторинною, інструментальною подією: люди беруть участь у політиці, бо бачать у цьому засіб підвищення свого престижу, статусу, доходу, засіб задоволення психологічних потреб. Участь у політиці здатна додавати людині почуття власної сили, значущості як у власних очах, так і з точки зору соціального оточення, про що свідчить Революція Гідності.

Такі та інші невідповідності запропонованої теоретичної схеми до реальних фактів політичної участі стали стимулом подальших теоретичних пошуків.

Відкриття ролі дискурсу, систем значень у політичному процесі стало джерелом нового повороту у теоретичних поясненнях феномена політичної участі, у якому значну роль відіграють фактори культури, маніпулювання знанням і так звані «культурні медіатори», або «посередники». Але якщо все наше знання розглядати лише як продукт маніпулювання, то цілком логічно постає питання – а чи можна у щось вірити? Невизначеність цінностей, віри, значень, сенсів підштовхує індивідів до конструювання власної, у тому числі політичної ідентичності у складних взаємодіях із політичними структурами і акторами.

У 1980-1990-х роках однією з найбільш впливових у дослідженнях стала «радикальна модель» політичної участі громадян, запропонована П. Далеві. Ця модель є певним критичним синтезом накопиченого соціологією теоретичного та емпіричного знання про численні фактори, які впливають на участь громадян у політиці, роблять таку участь значною мірою ситуативною та визначають особливі позиції участі [16, с. 155].

Розширеного визначення «громадянського активізму» дотримуються американські політологи С. Розенстоун і Дж. Гансен. Згідно цього, політична участь є це діяльністю, виразно спрямованою на те, щоб впливати на розподіл суспільних благ і суспільних цінностей. Подібну позицію зайняв американський вчений Н. Теске (1997), який є безпосереднім критиком урядовоцентричних визначень політичної участі. Він запропонував визначення політичної участі як діяльності, спрямованої не стільки на уряд, скільки на пошук колективного взаємопорозуміння в суспільстві.

Загалом, з точки зору спрямованості участі, її визначення можна умовно розглядати в рамках двох підходів: урядовоцентричного і суспільно-ціннісного.

Прихильники першого підходу (Л. Мілбрайт, С. Верба, Н. Най, Г. Перрі), вважають, що політична участь громадян спрямована насамперед на урядовців та урядування.

Їхні опоненти, – прихильники другого підходу (Б. Епштейн, С. Розенстоун, М. Гансен), розглядають політичну участь громадян як діяльність, що спрямована на зміну соціально-політичних цінностей.

Збагнути особливості політичної участі громадян в активістських ролях, в групах і партіях можна лише через врахування двох названих підходів. Адже, з одного боку, активістська діяльність громадян часто спрямовується на отримання конкретного результату від уряду, однак, з іншого боку, ця діяльність неминуче впливає на зміну суспільно-політичних цінностей в бік більш сприятливої атмосфери для впливу на урядовців.

На погляд Г. Перрі, більшість теорій політичної участі можна віднести до двох груп: «інструментальні теорії» та «теорії розвитку». Інструментальні теорії розглядають політичну участь як засоби до певної обмеженої мети, наприклад до кращого захисту особистих чи групових інтересів. А згідно з теоріями розвитку, політична участь є суттєвою частиною розвитку людських здібностей. Участь, з цього погляду, є майже самоціллю, оскільки вона є частково за-

собом цього розвитку, а частково частиною процесу розвитку. Елементи обох підходів можуть поєднуватися в працях того чи іншого автора, але і в цьому випадку вони відображають два стилі мислення про участь. Г. Перрі також зауважив, що можливою є поява третього стилю, який можна було б назвати «альтруїстська участь». Цей стиль міг би виникнути у контексті розвитку і відновлення життя територіальних громад [24, р. 18-19].

Як бачимо, у демократичному суспільстві політична участь громадян має багатофункціональне призначення. Доповнити структуру теорій політичної участі Г. Перрі можливо, по-перше, теорією раціонального вибору, за якою більшість людей схильні до раціональної поведінки. Прихильники такого підходу вважають, що людина намагається в усьому, в тому числі й у політиці, досягти максимального результату за рахунок оптимальних, часто найменших затрат і зусиль; по-друге, мічиганська модель вважає, що в політичній діяльності домінує партійна ідентифікація людини, яка є результатом або похідною від політичної соціалізації; по-третє, напрям психологічної школи встановлює, що домінуючими у політичній участі й діяльності є мотиви та настанови. А тому важливо вивчити взаємозв'язок, взаємовплив установок особи та її поведінки, конкретних дій; по-четверте, прихильники інституціонального підходу до визначення особливостей політичної участі вказують на те, що політична участь залежить не від конкретних психологічних характеристик особистості, її соціального статусу, рівня освіти, а від можливостей громадян (виборців) впливати на уряд, владу.

З названими теоріями відповідно пов'язані два основні напрями інтерпретації політичної участі (сформовані впродовж другої половини ХХ ст.): елітистсько-демократичний, або ревізіоністський, представлений дослідниками Б. Берельсоном, П. Лазарсфельдом, В. Макфі і партисипативно-демократичний, або демократія участі (П. Бахрах, К. Пейтман, Б. Барбер та інші). Представники елітистсько-демократичного напрямку виходять з того, що демократія не вимагає широко розгалуженої участі громадян у прийнятті політичних рішень. Обмежуючи участь лише голосуванням на виборах, вони вважають, що це сприяє стабільності представницької демократичної системи. Слід зазначити, що проблема демократизації є невід'ємною від дослідження та визначення політичної участі громадян, оскільки саме масштаби участі, її форми та ефективність

є визначальними чинниками демократичності політичного режиму кожної країни. Прибічники учасницької (партисипативної) демократії, або «демократії участі» стверджують, що цілком реально створити розгалужену систему участі громадян у політиці, спираючись, зокрема, на розвиток комунікацій і освіти.

Своєрідну позицію між обома напрямками зайняв класик американської політології Р. Даль. До такої зміни Р. Даля підштовхнули результати його еволюції від елітистсько-ревізійністського до учасницького напрямку трактування політичної участі, яку він пройшов у 1960-х – 1980-х роках. Для нього «політична участь» важлива передусім як засіб досягнення підконтрольності лідерів громадянами. Так, вихідною тезою книги Р. Даля «Поліархія: участь і опозиція» є теза про провідну роль для демократії постійної чутливості уряду до уподобань своїх громадян, яка є результатом політичної участі. Для забезпечення політичної участі (насамперед у виборах) Р. Даль пропонував спиратися на інституційні гарантії демократії. До них вчений відносив певні свободи (вираження, політичних організацій, доступу до альтернативних джерел інформації) і права (обирати посадовців, бути обраним на публічну посаду, змагатися за голоси виборців) [9, с. 67]. При чому «гарантії демократії» Р. Даль розглядає через два виміри: публічне суперництво і політичну участь у системі публічного суперництва.

Пріоритет суперництва, пов'язаного з рівнем дозволеної опозиції над політичною участю, у Р. Даля є промовистим. Адже без реальної опозиції політична участь залишатиметься номінальною і недієвою. Звідси стає зрозумілим скептицизм щодо такої політичної участі, яка не забезпечує свого призначення – підконтрольності урядовцям громадянам.

Політичні процеси та їх перебіг неможливі без відповідної участі в них різноманітних суб'єктів політичного процесу. Таку участь називають політичною. Політична участь – це втягнення (залучення) членів соціально-політичної спільноти в існуючі всередині неї політичні відносини і структуру влади. Більш конкретно політична участь розглядається як участь громадян у певних справах держави [9, с. 155].

За Р. Далем, політична участь – це конкретні дії, що вживаються соціальною спільнотою, окремими громадянами і які мають за мету вплинути на проведення державою певних заходів або на вибір політичних лідерів на будь-якому рівні політичної влади, місцевому чи загальнонаціональному. Політична участь може бути організованою або

неорганізованою, епізодичною або постійною, законною та протизаконною.

Американський науковець А. Мілбрайт виокремлює чотири види законної («конвенціональної») політичної участі: голосування, участь у діяльності політичних партій та інших політичних організацій і в кампаніях, що проводяться; участь у політичному житті громади, зборах, грошових пожертвуваннях тощо, контакти з офіційними особами на різних рівнях. Виділяються види незаконної неконвенціональної політичної участі: різноманітні форми протесту з порушенням закону, протест проти безпутних дій властей тощо.

Визначення позицій політичної участі громадян є традиційною темою у дослідженні політики. Водночас, у вітчизняній науці дана тема тільки починає розвиватися; залишаються недостатньо визначеними способи пояснення реальних фактів позиціонування громадян у політичному полі. Один із перших варіантів вирішення цього завдання був запропонований А. Мілбрайтом у роботі «Політична участь» (1965 р.).

Загалом, центральною ідеєю А. Мілбрайта було уявлення про те, що ступінь участі у політиці може бути структурована та ієрархізована, а ієрархія участі може вимірюватися у ресурсному режимі.

Спираючись на емпіричні дані щодо політичної поведінки громадян США, А. Мілбрайт обґрунтував виділення двох основних і внутрішньо неоднорідних типів участі у політиці, а саме: тип «тих, хто бере участь», у сукупності яких виділяються три підгрупи учасників в залежності від ступеня активності. Активність «гладіатора», що відрізняється високим ступенем включеності й інтенсивності; частка групи в загальній чисельності громадян США, за оцінками науковця, складала не більше 3%. «Перехідна» активність, яка спостерігається у відвідуваннях передвиборних зборів і мітингів, у зустрічах з активістами партій і політичними лідерами, в участі у фінансуванні політичних кампаній партій та лідерів тощо. За даними дослідника, частка такої групи не перевищує 7-9% від чисельності громадян. Активність «глядача», масштаби якої не виходять за межі голосування як процесу й участі в обговоренні найбільш гострих політичних проблем із колегами, друзями, сусідами і членами родини. Представники даної групи учасників зазвичай зорієнтовані на підтримку лідерів, які володіють помітним впливом. Вказана група є найбільш масштабною, її чисельність сягає 60%. Тип «апатичної публіки». За

оцінками Л. Мілбрайта, до даного типу може бути віднесено близько 30% громадян [19].

Даний підхід приваблює своєю чіткістю, разом із тим уявляється занадто спрощеним, оскільки припускає жорстку локалізацію громадян за шкалою активності. Проте людська поведінка виявляється набагато складнішою і мінливою. Так, зокрема, участь у мітингах і зборах зовсім не обов'язково припускає цільову, навмисну поведінку громадян; нерідко така участь стає продуктом випадкових обставин чи примусу з боку адміністрації організацій, авторитетних особистостей тощо. В останньому випадку громадян, яким притаманний такий тип поведінки, навряд чи можна віднести до відповідної групи за класифікацією Л. Мілбрайта.

Таким чином, аналіз категорії «політична участь» дає підстави для таких **висновків**:

Під політичною участю розуміється безпосередня чи опосередкована участь громадян у розробці, прийнятті та здійсненні політичних рішень або курсів. Політичною участю настає тоді, коли індивід або група втягуються у владні політичні відносини, в процес прийняття рішень і управління, які носять політичний характер, наприклад, в рамках виборчого процесу. Політична участь має розглядатися з точки зору процесу та компоненту політичної системи. Також її можна розглядати як специфічний вид непрофесійної політичної діяльності. Політична участь надає змогу формувати політичний потенціал суб'єкта влади і владних відносин. У нестабільних суспільствах політична участь є способом вирішення конфліктів та подолання апатії й політичного відчуження. Саме політична участь є механізмом політичної соціалізації, політичної адаптації, політичної ідентифікації, політичної інтеграції.

Список використаних джерел:

1. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии. [Электронный ресурс] / Г. Алмонд, С. Верба // Политические исследования. — 1992. — №4. — Режим доступа: civisbook.ru/files/File/1992-4-Almond_Verba.pdf
2. Алмонд Г. Культура гражданина / Г. Алмонд, С. Верба. — М. : Глобус, 2012. — 260 с.
3. Андрусечко П. Выборча кампанія 2012 [Електронний ресурс] / П. Андрусечко // Наше слово. — 2012. — № 45. — Режим доступа: <http://nslowo.pl/content/view/2593/96/>
4. Балакірева О. Динаміка та чинники формування електоральних орієнтацій громадян України під час виборчої кампанії /

- О. Балакірева, М. Міщенко, О. Яременко // Політичний портрет України. — 2013. — № 29. — С. 139-149.
5. Белашко С. Політична участь як чинник суспільної модернізації / С. Белашко // Стратегічні пріоритети — № 2 (23). — 2012. — С. 92-97.
 6. Бортніков В. Політична участь і демократія: українські реалії : [монографія] / В. Бортніков. — Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. — 524 с.
 7. Верба С. Представницька демократія і демократичні громадяни: філософське та емпіричне розуміння / С. Верба — К. : Смолоскип, 2005. — С. 957-958.
 8. Даль Р. Демократия и её критики : пер. с англ. / Р. Даль ; под ред. М. В. Ильина. — М. : РОССПЭН, 2003. — 576 с.
 9. Даль Р. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / Р.А. Даль ; пер. з англ. О. Д. Білогорського. — Х. : Каравелла, 2002. — 216 с.
 10. Деггер Р. Участь у політичному житті і проблема апатії / Р. Деггер // Демократія : антологія. — К. : Смолоскип, 2005. — С. 304-326.
 11. Інґлегарт Р. Культура і демократія [Електронний ресурс] / Р. Інґлегарт // Незалежний культурологічний часопис «І». — 2008. — № 53. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/inglehart.htm>
 12. Іовчу Г. Ефективність референдумів у контексті забезпечення права громадян на участь у процесі прийняття суспільно-політичних рішень та впливу на політичний процес / Г. Іовчу // «Гілея: науковий вісник» : збірник наукових праць. — К., 2010. — Вип. 35. — С. 402-408.
 13. Кадук Н. Модернізація і демократизація як змістовні типи політичного розвитку / Н. І. Кадук // Перспективи : соціально-політичний журнал. — 2011. — №2 (48). — С. 58-63.
 14. Липсет С. Американская демократия в сравнительной перспективе / С. М. Липсет // Сравнительная социология : избр. переводы. — М., 1995. — 345 с.
 15. Максимова О. Політична участь: феномен, методи дослідження, неконвенційні форми / О. М. Максимова // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — Вип. 9. — К.; Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. — С. 187-195.
 16. Мелешкина Е. Политическое поведение / Е. Ю. Мелешкина // Политический процесс: основные аспекты и способы анализа : [сб. учеб. материалов]. — М. : Изд. дом «ИНФРА-М», 2001. — С. 152-171.
 17. Призіглей М. Політична участь як основа політичної діяльності / М. О. Призіглей [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1159/89/>
 18. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду : [монографія] / Н. Ротар. — Чернівці : Рута, 2007. — 472 с.

19. Скоблик В. Визначення політичної участі в працях британських політологів 1970-х – 1990-х рр. [Електронний ресурс] / В. Скоблик – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/PSF/2009_11/Skoblyk1.pdf
20. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас. — СПб. : Наука, 2001. — 417 с.
21. Dodd C. Political participation and education: the Turkish experience / C. Dodd // Participation in politics / ed. by G. Parry. — Manchester : Manchester university press, 1972. — P. 249-266.
22. Finer S. Groups and political participation / S. Finer // Participation in politics / ed. by G. Parry. — Manchester : Manchester university press, 1972. — P. 59-79.
23. Milbrath L. Personality Correlates of Political Participation / L. Milbrath, W. Klein // Acta Sociologica. — 1962. — 6. — P. 53-65.
24. Parry G. The idea of political participation / G. Parry // Participation in politics / ed. by G. Parry. — Manchester : Manchester university press, 1972. — P. 3-38.
25. Parry G. Political participation and democracy in Britain / G. Parry, G. Moysen, N. Day. — Cambridge (England), New York and Port Chester : Cambridge University Press, 1992. — 509 p.
26. The Effective Use of Volunteers: Best Practice for the Public sector, Jeffrey L. Brudney, School of Law, Duke University, Vol. 62, Autumn, 1999. — No.4. — P. 1.
27. Verba S. Participation and Political Equality: A Seven-Nation Comparison / S. Verba, N. Nie, J. Kim. — Chicago ; London, 1978. — 378 p.

The article the definition of the concept of political participation, analyzed various approaches that are occurring in western political science with the active participation of the growth of social movements that define the essence of the category of «political participation».

Key words: political theory, political culture, democracy, forms of political participation.

Отримано: 13.10.2014